

Tomaszewski, Jerzy

„Nationalitätenkonflikte im 20. Jahrhundert. Ursachen von inter-ethnischer Gewalt im Vergleich”, herausgegeben von Philipp Ther und Holm Sundhaussen, Wiesbaden 2001 : [recenzja]

Przegląd Historyczny 93/3, 362-364

2002

Artykuł umieszczony jest w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych, tworzonej przez Muzeum Historii Polski w Warszawie w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego.

Artykuł został opracowany do udostępnienia w Internecie dzięki wsparciu Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego w ramach dofinansowania działalności upowszechniającej naukę.

mundi z niemieckim, angielskim, francuskim — jak wynika z literatury, były one dość podobne. Po prostu mamy tu do czynienia z mentalnością stanowiącą fragment kultury masowej, popularnej, która i dziś karmi się z upodobaniem sensacyjnymi doniesieniami prasy brukowej.

Książka Kazimierza Maliszewskiego powstała na podstawie poprzednich studiów autora, publikowanych w różnych pracach zbiorowych i czasopismach. Zebrane razem, po przemyśleniu i opracowaniu nowej wersji, stanowią cenny przyczynek do dyskusji na temat stosunku dawnych Sarmatów do innych nacji i wyznań, do świata i rządzonych nim reguł.

Maria Bogucka
Polska Akademia Nauk
Instytut Historii

Nationalitätenkonflikte im 20. Jahrhundert. Ursachen von inter-ethnischer Gewalt im Vergleich, herausgegeben von Philipp Th er und Holm S undh a u s s e n, herausgegeben von Osteuropa-Institut an der Freien Universität Berlin von Holm Sundhaussen in Verbindung mit G. L F r e e z e/Waltham, A. K a p p e l e r/Wien, K. M e y e r/Berlin, J. S c h e r r e r/Paris, Forschungen zur osteuropäischen Geschichte, Band 59, Harrasowitz Verlag, Wiesbaden 2001, s. VI, 2, 268.

Na wiosnę 1999 r. i w maju 2000 r. w Zentrum für Vergleichende Geschichte Europas w Berlinie odbyły się dyskusje na temat konfliktów na tle narodowościowym w Europie. Na ich podstawie powstał recenzowany tom, zawierający 14 artykułów poświęconych wybranym konfliktom europejskim w XX stuleciu. Łączy je przede wszystkim pytanie, rozważane przez wszystkich autorów: jakie czynniki powodowały, że w niektórych przypadkach konflikty międzyetniczne doprowadziły do aktów przemocy, a nawet do walk orężnych, w innych zaś (raczej rzadko) udawało się uniknąć przemocy i znaleźć rozwiązanie pokojowe. Książka zawiera następujące artykuły: Philipp Th er, „Nationalitätenkonflikte im 20. Jahrhundert: Ursachen von inter-ethnischer Gewalt im Vergleich” („Konflikty narodowościowe w XX w.: porównanie przyczyn przemocy międzyetnicznej”); Holm S undh a u s s e n, „Der Gegensatz zwischen historischen Rechten und Selbstbestimmungsrechten als Ursache von Konflikten: Kosovo und Krajina” („Sprzeczność między prawami historycznymi a prawem do samookreślenia jako przyczyna konfliktów: porównanie Kosowa i Krainy”); Stefan T r o e b s t, „Vom ethnopolitischen Schlachtfeld zum interethnischen Stabilitätspol: Gewalt und Gewaltfreiheit in der Region Makedonien im »langen« 20. Jahrhundert” („Od etnopolitycznego pola bitwy do bieguna stabilizacji: przemoc i brak przemocy na obszarze Macedonii w »długim« XX wieku”); Carl B e t h k e, „Der Nationalitätenkonflikt in der Vojvodina: Was dämmte die Gewalt ein?” („Konflikt narodowości w Wojwodinie: co powstrzymało przemoc?”); Kerstin S. J o b s t, „Im Spiel mit großen Mächten? Nationale Konflikte nach dem Zerfall des Zarenreiches bis zum Beginn des Russischen Bürgerkrieges 1918/19 auf der Halbinsel Krim” („W grze z mocarstwami? Konflikty narodowe po upadku państwa carów do początku rosyjskiej wojny domowej 1918/19 na Krymie”); Christoph M o e s k e s, „Die kleine und die große Unabhängigkeit — der Konflikt zwischen Abchasien und Georgien” („Mała i wielka niezależność — konflikt między Abchazją a Gruzją”); Philipp Th e r, „Chancen und Untergang einer Multinationalen Stadt: Die Beziehungen zwischen den Nationalitäten in Lemberg in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts” („Szansa i zmierzch wielonarodowościowego miasta: stosunki między narodowościami we Lwowie w pierwszej połowie XX w.”); Piotr M a d a j c z y k, „Oberschlesien zwischen Gewalt und Frieden” („Górny Śląsk między przemocą i pokojem”); Jeremy K i n g, „Austria versus Hungary: Nationhood, Statehood and Violence since 1867” („Austria wobec Węgier: narodowość, państwowość i przemoc od 1867 r.”); Christiane K o h s e r - S p o h n, „Staatliche Gewalt und der Zwang zur Eindeutigkeit: Die Politik Frankreichs in Elsass-Lothringen nach dem Ersten Weltkrieg” („Przemoc państwowa i przymus jednoznaczności: polityka Francji w Alza-

cji–Lotaryngii po pierwszej wojnie światowej”); Karl Christian L a m m e r s, „Konflikte und Konfliktlösungen in der dänisch–deutschen Nationalitätenfrage seit 1840: Der Fall Schleswig” („Konflikty i ich rozwiązywanie w duńsko–niemieckiej kwestii narodowej: przypadek Szleswigu”); Peter W a l d m a n n, „Konfliktkontinuität versus Friedensdynamik in Nordirland” („Ciągłość konfliktu wobec dynamiki pokoju w Irlandii północnej”); Philipp T h e r, „Nationalitätenkonflikte als »Kriege des 21. Jahrhunderts« und Ansätze zu ihrer Erforschung” („Konflikty narodowościowe jako »wojny XXI wieku« i schematy ich badania”); Peter H ä g e l, „»Methoden in Wahnsinn?« — Sozialwissenschaftliche Erklärungsansätze zu Nationalitätenkonflikten” („»Metody w szaleństwie?« Wyjaśnienie konfliktów narodowościowych przez nauki społeczne”); artykuł zawiera interesujący przegląd literatury).

Tak zróżnicowany geograficznie zakres omawianych zagadnień daje czytelnikowi możliwość zastanowienia się nad złożonym charakterem omawianych problemów, tym bardziej że autorzy większości artykułów starają się wskazać niektóre analogie, a zwłaszcza odmienności, decydujące o rozwoju wydarzeń w poszczególnych krajach, odwołując się przy tym do dorobku socjologii. Sądzę jednak, że próby wyjaśnienia całości przyczyn decydujących o konfliktach narodowościowych oraz ich gwałtownego w wielu przypadkach charakteru na podstawie mniej więcej jednolitego schematu teoretycznego skazane są z góry na niepowodzenie. To prawda, że przegląd historii konfliktów zawarty w recenzowanym tomie pozwala na sformułowanie kilku podstawowych wniosków. Łatwiej przy tym uchwycić niektóre istotne wspólne czynniki wpływające na gwałtowne formy konfliktów, niż ustalić czynniki, które umożliwiają ich pokojowe rozwiązywanie. Z lektury artykułów wyciągam wniosek, że ta druga ewentualność staje się realna przede wszystkim wówczas, gdy brak jest przyczyn, które sprzyjają przemocy lub ją wywołują. Gwałtowności konfliktów narodowościowych sprzyjają zaś z reguły autorytarne systemy sprawowania władzy łączące się z pozbawianiem obywateli podmiotowości w życiu publicznym, a także oddziaływanie sił zewnętrznych w stosunku do rywalizujących ze sobą społeczności. Nie wyczerpuje to wszakże katalogu przyczyn, a w każdym indywidualnym przypadku historyk doszukać się może czynników tylko dla niego specyficznych.

Istotnym czynnikiem wpływającym na charakter konfliktów narodowościowych jest również istnienie (lub brak) różnic w miejscu zajmowanym w strukturze i hierarchii społecznej oraz różnic religijnych. Sądzę, że dodać należy jeszcze jeden element, który ujawniał się (i do dziś ujawnia) w licznych przypadkach, zwłaszcza w Europie Środkowo–Wschodniej, a mianowicie skutki emancypacji prawnej i socjalnej grup etnicznych, uprzednio zajmujących z rozmaitych powodów pozycję podrzędną. Kwestia ta była charakterystyczna dla stosunków w monarchii habsburskiej. Konflikt niemiecko–czeski, w tym zwłaszcza rozwój niemieckiego radykalnego nacjonalizmu w drugiej połowie XIX w. w dużej mierze rodził się z niepokoju niektórych niemieckich środowisk mieszczańskich w obliczu szybkiego umacniania się mieszczaństwa czeskiego, które domagało się odpowiedniego miejsca w społeczeństwie wraz ze wzrostem zamożności oraz postępową oświatą. Widoczne to było w Pradze, która w ciągu XIX w. przekształcała się z miasta o niemieckim obliczu w ośrodek narodowych instytucji czeskich, a niemieckie napisy na szyldach w śródmieściu ustępowały miejsca czeskim. W Krakowie polscy mieszkańcy miasta reagowali z zaskoczeniem i zdecydowaną niechęcią na pojawienie się Żydów spacerujących lub zabawiających się sportem na terenach rekreacyjnych poza Kazimierzem. We wschodniej części Galicji zaskoczeniem było pojawienie się narodowej ideologii ukraińskiej, tam gdzie do tej pory dominował polski dwór ziemiański i polska kultura. Wyrazem tego było określanie aspiracji narodowych Ukraińców jako „intrygi austriackiej” lub — później — „intrygi bolszewickiej”. Mam w związku z tym istotne wątpliwości, czy przed 1914 r. istniały perspektywy na pokojowe rozwiązanie konfliktu polsko–ukraińskiego we Lwowie, gdzie społeczność polska niewiele przewyższała połowę mieszkańców, a imigracja niewykwalifikowanych pracowników z sąsiednich wsi (przeważnie ukraińskich) łatwo mogła zmienić układ stosunków narodowościowych w mieście. Analizując sytuację we Lwowie Philipp Ther zbyt dużą wagę przywiązuje do polskich wspomnień idealizujących przeszłość, natomiast pomija inne (np. Jerzego K i r c h m a j e r a), ukazujące ostrość zatargów, zwłaszcza wśród młodzieży szkół średnich i wyższych. Zaskakujący jest także niemal sielski obraz sytuacji w latach międzywojennych (s. 134–136). Autor zapomina nie tylko o zwalnianiu Ukraińców i Żydów z pracy po 1920 r., konflikcie wokół uniwersytetu ukraińskiego, a wreszcie o starciach na tle etnicznym w latach trzydziestych, z ofiarami śmiertelnymi włącznie. Nawiasem mówiąc błędem jest określenie interesującego się historią wybitnego lekarza prof. Leszka T o m a s z e w s k i e g o jako historyka (s. 132) i poważne traktowanie jego listu do redakcji „Dziejów Najnowszych”. Nie wydaje się także słuszne traktowanie antysemityzmu we Lwowie jako osobliwości jak na stosunki w monarchii habsburskiej (s. 127). To przecież w Wiedniu burmistrzem został protoplasta antysemityzmu hitlerowskiego, natomiast w latach międzywojennych wiceprezydentem Lwowa był Żyd, zwolennik asymilacji.

Wszyscy autorzy zwracają uwagę na znaczenie stereotypów i mitologii narodowych w rozniecaniu ostrych konfliktów oraz pamięci o realnych lub domniemanych krzywdach wyrządzonych przez „obcych”. Słusznie zarazem podkreśla Stefan Troebst na przykładzie Macedonii, że umiejętność zapominania może być istotnym czynnikiem sprzyjającym eliminowaniu przemocy w stosunkach międzyetnicznych. Warto byłoby wspomnieć o jeszcze jednym czynniku, który sprzyjał stosowaniu przemocy wobec Żydów, przynajmniej w niektórych regionach monarchii habsburskiej (Galicja, Słowacja, może jeszcze inne), a mianowicie o mitologizacji produktywnego charakteru pracy na roli. Tradycyjne traktowanie pracy rolnika jako jedynego źródła wartości, natomiast dostrzeganie w handlu pasożytniczej gałęzi gospodarki (kupiec nabywa produkty rolne tanio, a sprzedaje je następnie drogo, choć przecież niczego nie wytwarza) rodziło niechęć do miasta, w którym dominowali żydowscy kupcy. Pogromy po 1918 r. były więc raczej chłopską rebelią przeciw wyzyskiwaczom (miastu i ziemianom), a nie przemocą o podłożu narodowościowym.

Książkę zaopatrzyli wydawcy w indeks nazwisk, który jest jednak, niestety, niezbyt starannie sporządzony.

Jerzy Tomaszewski
Uniwersytet Warszawski
Instytut Historyczny

Marek Kazimierz Kamiński, *Konflikt polsko-czeski 1918–1921*, Instytut Historii Polskiej Akademii Nauk i Wydawnictwo Neriton, Warszawa 2001, s. 276 + 14.

Dostęp do archiwów czechosłowackich przed „aksamitną rewolucją” był dla historyków polskich poważnie ograniczony, a w pewnych okresach wręcz niemożliwy. W lepszej sytuacji znajdowali się wprawdzie ich czescy i słowaccy koledzy, wszelako tylko ci, których wyniki aktywności naukowej władze akceptowały lub przynajmniej tolerowały. Konstatacją wciąż niezadowolającego stanu badań nad stosunkami polsko-czechosłowackimi towarzyszyć więc powinna świadomość, że jest on przede wszystkim rezultatem reglamentowania przez komunistyczny *régime* w Pradze prawa do korzystania z tamtejszych archiwów. Na szczęście obowiązujące wówczas reguły są już tylko wspomnieniem. Utrudnienia, jakie naukowcy napotykać obecnie w praskich archiwach, wynikają zwykle z konieczności uporządkowania lub opracowania kolekcji przez całe dziesięciolecia trzymany pod kluczem.

Znaczne poszerzenie po 1989 r. bazy źródłowej, jak również brak politycznych ograniczeń w podejmowaniu badań i publikowania ich efektów pozostał jednak bez większego wpływu na utrwalony w historiografii obraz wzajemnych relacji między Polską a Czechosłowacją w okresie międzywojennym. Pewne przewartościowania nastąpiły wprawdzie w odniesieniu do lat drugiej wojny światowej, lecz wciąż trudno mówić o wyczerpaniu problemu. O charakterze stosunków na linii Warszawa — Praga w czasach sowieckiej dominacji nad Europą Środkowo-Wschodnią wiadomo zaś wręcz rozpaczliwie mało. W tej sytuacji samo pojawienie się na rynku księgarskim obszernej monografii konfliktu polsko-czeskiego z lat 1918–1921 pióra Marka Kazimierza Kamińskiego zasługuje na miano wydarzenia naukowego.

Podjęcie przez historyka o ugruntowanej pozycji naukowej tematu budzącego nad Wisłą i Wełtawą w dalszym ciągu bardzo silne emocje należy uznać za w pełni uzasadnione. Przede wszystkim stopniem skomplikowania poruszanych zagadnień. Doświadczenie naukowe było jednak nieodzowne, aby z powodzeniem zmierzyć się również z mitami narosłymi wokół problemu. Zapewne okazało się także przydatne w przełamywaniu „monopolu na prawdę”, uzurpowanego sobie przez niektórych badaczy, preferujących zamiast merytorycznej dyskusji dyskredytowanie adwersarzy oskarżeniem o brak znajomości źródeł.

Zarzut takiego Markowi K. Kamińskiemu postawić niepodobna. Jego najnowsza książka powstała na podstawie materiałów przechowywanych w ośmiu archiwach: czterech polskich (Archiwum Akt Nowych, Archiwum Instytutu Polskiego i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie, Centralne Archiwum Wojskowe, Archiwum Instytutu Józefa Piłsudskiego w Nowym Jorku), trzech czeskich (Archiv ministerstva zahraničních